

Оберемко Юлія Олексіївна,
здобувач Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса, Національна
академія правових наук України, м. Харків
e-mail: oberyulia@ukr.net
ORCID 0000-0002-6948-25-17

doi: 10.21564/2414–990x.137.102157
УДК 343.8

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА УМИСНИХ УБИВСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З КОРИСЛИВИХ МОТИВІВ

Проаналізовано основні заходи віктимологічної профілактики умисних убивств, що вчиняються з корисливих мотивів. Реалізація зазначених заходів сприятиме зниженню рівня віктимної схильності окремих категорій населення стати жертвами зазначених злочинів.

Ключові слова: умисні вбивства з корисливих мотивів; жертва злочину; віктимологічна профілактика; запобіжний вплив.

Оберемко Ю. А., соискатель Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса, Национальная академия правовых наук Украины, г. Харьков.

e-mail: oberyulia@ukr.net ; ORCID 0000-0002-6948-25-17

Виктимологическая профилактика умышленных убийств, совершаемых из корыстных побуждений

Проанализированы основные мероприятия виктимологической профилактики умышленных убийств, совершаемых из корыстных побуждений. Рассмотрен комплекс мероприятий, реализация которых будет способствовать снижению уровня виктимной склонности отдельных категорий населения стать жертвами указанных преступлений.

Ключевые слова: умышленные убийства из корыстных побуждений; жертва преступления; виктимологическая профилактика; предупредительное воздействие.

Постановка проблеми. Одним із напрямів запобігання вчиненню умисних убивств із корисливих мотивів виступає віктимологічна профілактика. Кримінологи багато разів звертали увагу на зазначений напрям профілактики злочинів, однак їхні погляди різняться. Одні вчені вважають віктимологічну профілактику окремим напрямом загальної профілактики, який визначається особливостями об'єкта та предмета впливу. Об'єктом виступають окремі особи

– потенційні або віктимізовані потерпілі, а предметом – конкретні віктимологічні фактори, тобто такі психологічні властивості особи, які у своїй сукупності свідчать про її віктимогенну деформацію. Метою віктимологічної профілактики є усунення таких деформацій з тим, щоб у подальшому запобігти можливій віктимізації [1, с. 184; 2, с. 68]. Інші науковці особливістю віктимологічного напряму профілактики вважають спрямованість на зниження потенційної віктимності громадян шляхом проведення спеціальних заходів загальнопрофілактичного характеру, які різняться за категоріями і групами населення; зниження потенційної віктимності конкретних громадян шляхом проведення щодо них профілактичних заходів; запобігання повторній віктимізації громадян, потерпілих від злочину [3, с. 15]. Загальний характер віктимологічного напряму запобігання злочинності полягає у різноплановій діяльності соціальних інститутів, спрямованій на встановлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин та ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють учинення злочинів; виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення й активізації їхніх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації [4, с. 168].

Мета статті полягає у визначенні й характеристиці основних заходів віктимологічної профілактики умисних убивств, що вчиняються з корисливих мотивів.

Виклад основного матеріалу. Теоретично кожен громадянин, який проживає у державі з певним рівнем злочинності, так чи інакше ризикує опинитися в ролі жертви злочину, у зв'язку з чим автоматично стає носієм потенційної віктимності [5, с. 3]. Тому головним завданням віктимологічної профілактики умисних вбивств з корисливих мотивів, на нашу думку, повинна бути розробка і реалізація заходів, спрямованих на скорочення віктимної схильності окремих категорій населення стати жертвами зазначених злочинів.

Нерідко виникненню і розвитку злочинного наміру, а також вчиненню злочину «сприяють» особисті якості потерпілого, його поведінка, спосіб життя, взаємини зі злочинцем, що безумовно повинно враховуватися при розробці і реалізації профілактичних заходів, спрямованих на скорочення віктимної схильності громадян. Саме тому аналіз особистісних якостей і поведінки не тільки злочинця, а й потерпілого має вельми вагоме значення.

Дослідити особу потерпілого спробуємо спираючись на дані, що були отримані нами за результатами вибіркового узагальнення архівних кримінальних справ (кримінальних проваджень), розглянутих місцевими районними судами України за період 2011–2013 рр. Нами було вивчено 324 кримінальних проваджень, відповідно до яких загальна кількість загиблих унаслідок учинення умисного вбивства з корисливих мотивів становить 338 осіб.

Дослідження показало, що із загальної кількості потерпілих особи чоловічої статі складають 72,6 %, відповідно жіночої – 27,4 %. Віковий розподіл потерпілих від умисних убивств з корисливих мотивів виглядає наступним чином:

потерпілі у віці до 18 років – 2,1 %; 18–24 – 5,2 %; 25–29 – 8,0 %; 30–39 – 12,5 %; 40–49 – 26,4 %; 50–59 – 7,3 %; 60 років і старші – 38,5 %. Отже дані свідчать, що більш за все від умисних вбивств з корисливих мотивів страждають люди зрілого віку.

За соціальним становищем і родом занять серед потерпілих виділилися такі категорії населення: учні – 2,1 %; різнороби – 7,6 %; безробітні – 2,3 %; власники автотранспорту – 4,0 %; дрібні підприємці – 20,6 %; працівники сфери торгівлі – 24,9 %; пенсіонери – 38,5 %.

У ході дослідження було з'ясовано, що 77,2 % жертв були раніше знайомі зі злочинцем, відповідно 22,8 % – один одного раніше не знали. За своїм характером, відносини між потерпілим і злочинцем були: у 59,3 % – приятельськими; 7,9 % – родинними; 6,4 % – сусідськими, а у 3,6 % випадків – діловими. Отримані дані співвідносяться з результатами проведеного нами анкетування засуджених, у ході якого корисливі вбивці також підтвердили, що здебільшого (66,6 %) вони були знайомі з майбутньою жертвою злочину. Таким чином, на основі даних проведених досліджень можна виокремити категорії осіб, які можуть стати жертвами умисних вбивств з корисливих мотивів.

Узагальнений портрет осіб, які мають підвищений ризик опинитися у ролі жертв умисних вбивств з корисливих мотивів, може бути такий. У більшості випадків – це особи чоловічої статі, рідше – жіночої. Вікові показники коливаються у межах від 40 до 49 років (26,4 %), а також від 60 років і старші (38,5 %). Важливе значення має соціальне становище, яке обумовлюється родом занять. Найбільш «привабливими» виявляються особи, які займаються підприємницькою діяльністю (20,6 %), мають відношення до сфери торгівлі (24,9 %), а також пенсіонери. Спробуємо пояснити, чому злочинці жертвами злочинів обирають саме такі категорії населення. Так, у достатньо зрілому віці більшість людей уже влаштовані у житті, мають певне соціальне становище, більш-менш стабільні матеріальні прибутки, а відтак і нажиті матеріальні блага, на відміну від молодшої вікової категорії. До того ж представники сфери торгівлі або малого бізнесу безпосередньо пов'язані з коштами, що в першу чергу береться до уваги злочинців. Що ж стосується осіб пенсійного віку, то тут нападники виходять із критерію фізичної слабкості жертви, яка зазвичай не здатна на активний опір. Найчастіше під час нападу вони розраховують заволодіти пенсійними виплатами, які люди похилого віку, як правило, зберігають вдома на «чорний день». Чимало потерпілих від умисних убивств з корисливих мотивів була раніше знайома зі злочинцями. Це пояснює факт обізнаності останніх про матеріальні статки та імовірні розміри прибутку у разі вчинення злочину, а також свідчить про те, що потерпілі і нападники можуть бути приблизно з одного соціального середовища. Так, дослідники зазначають, що як не парадоксально, але жертвами загальнокримінальних злочинів, у тому числі й умисних вбивств з корисливих мотивів, найчастіше стають громадяни із середньостатистичними доходами, які ведуть схожий зі злочинцями спосіб життя і мають досить загальні уявлення про матеріальний достаток [5, с. 8].

З огляду на це віктимологічна профілактика умисних вбивств з корисливих мотивів повинна включати комплекс заходів, які б передбачали як прості правила перестороги для пересічних громадян, так і комплексні державні програми допомоги і захисту населення від зазначеного виду злочинів. Спираючись на результати проведеного нами дослідження, пропонуємо заходи віктимологічної профілактики умисних вбивств, що вчиняються із корисливих мотивів, умовно поділити на організаційно-правові, інформаційно-виховні та технічні.

Реалізація віктимологічних заходів і проведення ефективної профілактичної роботи серед населення вимагає формування відповідної організаційної структури. Мова йде про створення розгалуженої системи державних і громадських установ, провідним напрямом діяльності яких була б реалізація заходів віктимологічної профілактики. Наприклад, проведення різнопланових віктимологічних моніторинрів у конкретному регіоні або серед певних груп населення дало б непогані результати. Звісно, створення мережі таких установ та забезпечення їхньої діяльності вимагатиме залучення чималих фінансових і кадрових ресурсів. Тому, виходячи із таких міркувань, доцільним було для початку залучити до цього процесу уже існуючі державні установи та організації. Так, соціологічні інститути шляхом проведення опитувань могли б займатися аналізом віктимологічних ситуацій як загальнокримінальних злочинів, так і умисних убивств, що вчиняються із корисливих мотивів зокрема. Отримані результати дали б змогу визначити дієві напрями віктимологічної профілактики цих злочинів.

До проведення подібних заходів необхідно безпосередньо залучати громадян. Активна позиція звичайних громадян може виявитися дуже корисною з віктимологічної точки зору. Наприклад, тісно співпрацюючи з представниками правоохоронних органів, добровольці із числа мешканців району могли б проводити інформаційну та роз'яснювальну роботу серед населення свого кварталу або будинку, таким чином запобігаючи виникненню й розвитку віктимогенних ситуацій.

Окрім цього, неоціненною для віктимологічної профілактики може бути діяльність соціальних служб. Їх працівники в рамках соціального патронажу могли б вести цільову віктимологічну роботу з окремими категоріями населення. У першу чергу мова йде про пенсіонерів, самотніх людей похилого віку, інвалідів, алко- і наркозалежних осіб. Оскільки саме вони, за даними нашого дослідження, найчастіше стають жертвами умисних вбивств, що вчиняються із корисливих мотивів. На нашу думку, діяльність у цьому напрямі допомогла б суттєво знизити вірогідність зазначеної категорії населення стати жертвами досліджуваного виду злочинів. Для того, щоб соціальні працівники були «віктимологічно обізнані» й спроможні на таку діяльність, доцільно було підвищувати їх кваліфікацію шляхом проведення спеціалізованих віктимологічних курсів із залученням працівників правоохоронних органів.

Безперечно, ці напрями діяльності мають знайти своє відображення насамперед у державних та регіональних програмах. На жаль, зараз такі програми в нашій державі відсутні. Існуючі Комплексні програми профілактики злочинів

ності та правопорушень на 2016–2020 рр. затверджені лише у кількох областях України: Полтавській, Кіровоградській, Рівненській. Між тим, зазначені програми містять заходи загально-профілактичного значення. Отже, доцільно затвердити на державному рівні Комплексну програму профілактики правопорушень, яка б передбачала комплекс спеціальних заходів з попередження віктимної поведінки громадян. А регіональні програми варто доповнити відповідними заходами віктимологічної профілактики як корисливо-насильницьких злочинів загалом, так і умисних вбивств, що вчиняються з корисливих мотивів зокрема, з урахуванням регіональних особливостей цих злочинів.

Зауважимо також, що ініційований ще у 1998 р. Проект закону України «Про профілактику злочинів» досі так і не прийнятий. Ним визначається коло суспільних відносин у сфері профілактики злочинної поведінки; система заходів загальної і індивідуальної профілактики, яким пропонується надати обов'язковий характер; регулюється порядок їх здійснення державними та місцевими органами самоврядування; визначається коло суб'єктів, які реалізують профілактичну функцію, їх права та обов'язки, і осіб, щодо яких здійснюються передбачені заходи [6]. Тому підтримуємо позицію О. М. Джужи, що матеріальна, організаційна та правова база профілактики злочинів значно розширилась, якби було прийнято зазначений законопроект [7].

Важливе місце серед заходів віктимологічної профілактики умисних вбивств з корисливих мотивів посідає інформаційно-пропагандистська робота.

Заходи у цьому напрямі мають бути чи не основними, оскільки певна частина жертв умисних вбивств з корисливих мотивів віктимізувалась внаслідок або власної необачності, або неправомірної поведінки, що може зумовлюватись як недостатньою поінформованістю жертв, так і хибами їх правового виховання. Завданням інформаційно-пропагандистської роботи з населенням має бути не тільки переорієнтація поведінки людей і підвищення рівня їх правової культури, а й пропаганда моральності. Інформаційно-профілактична робота з населенням може мати як загальний, так і цільовий характер. Цільові заходи розробляються для груп населення з підвищеним рівнем віктимності, які в силу своїх особистих якостей, професійної належності, зовнішніх чинників можуть стати жертвами умисних вбивств з корисливих мотивів. Так, наприклад, для того щоб попередити віктимну поведінку серед неповнолітніх, необхідно запроваджувати відповідні віктимологічні програми у навчальний процес. З особами похилого віку можна проводити індивідуальні віктимологічні бесіди, а з особами, які займаються підприємницькою діяльністю – групові віктимологічні тренінги тощо. Стосовно окремих категорій осіб (алко- або наркозалежних) профілактична робота має включати не тільки інформаційну складову, але спрямовуватися на зміну їх аморальних поглядів і формування позитивних внутрішніх установок. Все це сприятиме формуванню у громадян стійких практичних навичок анти-віктимної поведінки у разі небезпечних ситуацій.

Заходи віктимологічного запобігання загального характеру зводяться в основному до інформування населення про можливе виникнення небезпечних

ситуацій. Йдеться про проведення широкомасштабної роз'яснювальної роботи з використанням наочної агітації. У листівках та на шпальтах газет корисно публікувати рекомендації про елементарні правила перестороги, поведження у різних життєвих ситуаціях, а також іншу віктимологічну інформацію, що сприятиме підвищенню пильності громадян. Окрему увагу слід приділити поширенню буклетів, пам'яток чи посібників серед населення, які б містили конкретні поради як не стати жертвою умисних вбивств з корисливих мотивів. Такі поради слід розробляти спираючись на дані правоохоронних органів, які під час розслідування корисливих насильницьких злочинів мають досліджувати обставини віктимологічного характеру у кожній конкретній справі. Така друкована продукція може містити статистичні дані про кількість умисних вбивств з корисливих мотивів, а також приклади конкретних життєвих ситуацій і рекомендації щодо безпечного поведження в них.

Не можна не дооцінювати віктимологічну роль ЗМІ у запобіганні умисних вбивств з корисливих мотивів. На нашу думку, інформація щодо правил перестороги повинна поширюватися так само, як і пропаганда здорового способу життя або заборони вживання алкогольних напоїв. У громадських місцях (вокзали, громадський транспорт, аеропорти) через гучномовці періодично може лунати інформація про поведження у тих чи інших небезпечних ситуаціях. До того ж, віктимологічна реклама може бути розміщена на білбордах, у пунктах обміну валют, зупинках громадського транспорту. Важливо зазначити, що ефективність віктимологічного запобігання умисним вбивствам з корисливих мотивів залежить від того, наскільки людина сприйматиме відповідну інформацію. Саме тому вона не повинна викликати почуття страху. Навпаки, інформація має бути позитивною, носити рекомендаційний характер з тим, щоб знизити ризик опинитися у ролі жертви злочину, переглянути ставлення до своїх власних учинків, а також відносини з людьми з близького оточення.

Звісно, реалізація віктимологічних заходів інформаційного характеру повністю не змінить особистих якостей людини, які нерідко детермінують віктимну поведінку. Однак вони дозволять, на нашу думку, створити підґрунтя для активізації природно закладеного у кожної людини інстинкту самозбереження і вберегтися від можливої небезпеки.

Доповнити перелічені напрями віктимологічної профілактики умисних вбивств з корисливих мотивів варто заходами технічного характеру. Останні передбачають створення технічних перешкод на шляху до вчинення злочину. Громадяни в умовах загострення криміногенної ситуації зобов'язані докласти максимум зусиль для забезпечення особистої та майнової безпеки. Особливу увагу слід приділити захисту житла, оскільки, як показує практика, саме воно є найбільш розповсюдженим місцем вчинення умисних вбивств з корисливих мотивів.

Висновки. Віктимологічна профілактика умисних вбивств з корисливих мотивів становить собою систематичну, різнопланову діяльність державних органів, громадських організацій та окремих громадян, що спрямована на зни-

ження рівня віктимної схильності окремих категорій населення стати жертвами зазначених злочинів. Ефективність віктимологічної профілактики залежатиме, з одного боку, від поінформованості громадян, а з іншого, від політики держави у справі забезпечення захисту громадян від злочинності. Наведені вище рекомендації допоможуть мінімізувати випадки віктимогенних ситуацій, сприятимуть загальному підвищенню рівня віктимологічної культури громадян, а також дозволять знизити ризик окремих категорій населення стати жертвами цих злочинів.

Список літератури:

1. Рыбальская В. Я. Виктимологические проблемы преступности несовершеннолетних. Виктимология и профилактика правонарушений. Иркутск, 1983. С. 184–188.
2. Веселуха В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності. *Право України*. 1999. Вип. 10. С. 68 – 71.
3. Коновалов В. П., Франк Л. В. Об организации виктимологического исследования направления профилактики преступности в Таджикской ССР. Душанбе, 1976. 15 с.
4. Алексеев А. И. Криминология: курс лекций. Москва: ЦИТ-М, 1998. 340 с.
5. Головкин Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 1–11.
6. Про профілактику злочинів: проект Закону України від 1998 р. URL: http://static.rada.gov.ua/osmir/tables/10_98/TABL0924.html (дата звернення: 14.12.2016).
7. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. Профілактика злочинів: підручник / за ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

References:

1. Rybal'skaja, V.Ja. (1983). Viktimologicheskie problemy prestupnosti nesovershennoletnih. Viktimologija i profilaktika pravonarushenij – Victimology and crime prevention, 184–188 [in Russian].
2. Veselukha, V. (1999). Znachennia viktymolohichnoi profilaktyky v systemi zapobihannia zlochynnosti. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 10, 68–71 [in Ukrainian];
3. Konovalov, V.P., Frank, L.V. (1976). Ob organizacii viktimologicheskogo issledovanija napravlenija profilaktiki prestupnosti v Tadzhijskoj SSR, 15 [in Russian];
4. Alekseev, A.I. (1998). Kriminologija. Moscow: Shhit-M [in Russian];
5. Holovkin, B.M. (2014). Viktyimizatsiia naseleennia v Ukraini: stan, determinanty, zapobihannia [Victimization of the population in Ukraine: status, determinants, prevention]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, issue 2(6), 1–11 [in Ukrainian];
6. Pro profilaktyku zlochyniv: proekt Zakonu Ukrayiny vid 1998 r. (1998). URL: http://static.rada.gov.ua/osmir/tables/10_98/TABL0924.html.
7. Dzhuzha, O.M., Vasylevych, V.V., Hida, O.F. (Ed.). (2011). Profilaktyka zlochyniv. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Oberecko Yu. O., Postgraduate Student, Academician Stashis Scientific and Research Institute for the Study of Crime problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: oberyulia@ukr.net ; ORCID 0000-0002-6948-25-17

Victimological prevention murder committed for mercenary motives

One of the areas of prevention of murders, acts of greed victimological prevention. Criminologists repeatedly drawn attention to the specified direction of crime prevention, but their views differ. The general nature of victimological direction of crime prevention is diverse activities of social institutions, to

establish, eliminate or neutralize factors, situations and circumstances that shape behavior and cause the victim to commit a crime.

The main objective of victimological prevention murders of greed, in our opinion, should be the development and implementation of measures aimed at reducing victimization propensity certain categories of people become victims of these crimes. Given the results of its own studies suggest measures victimological prevention of homicides committed with mercenary motives divided into: organizational, legal, informational and educational and technical.

Victimological prevention murders of greed is a systematic, diversified activities of state bodies, public organizations and individuals that should be aimed at reducing victimization propensity certain categories of people become victims of these crimes. The effectiveness of prevention victimological zalezhatymet on one side of public awareness, and on the other – from the policy in ensuring the protection of citizens against crime. The above suggestions will help minimize cases viktyMohennyh situations contribute to raising the level of general culture victimological citizens and will reduce the risk of certain categories of people become victims of these crimes.

Keywords: premeditated murder with mercenary motives; victims of crime; victimological prevention; preventive effect.

Надійшла до редколегії 15.05.2017 р.